

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Staat en leger in Turkije: Themabijdrage Turkije

Swinkels, B.

Citation

Swinkels, B. (2001). Staat en leger in Turkije: Themabijdrage Turkije. *Bestuurskundige Berichten*, 16(2), 7-11.
Retrieved from <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3234415>

Version: Publisher's Version

License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Downloaded from: <http://hdl.handle.net/1887.1/item:3234415>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Themabijdrage Turkije

moskee. Geleidelijk breiden de Osmanen hun macht uit over de omliggende gebieden. In de vijftiende en zestiende eeuw vormen zij de schrik van Europa door hun snelle veroveringen op de Balkan. Tot tweemaal toe belegeren zij zelfs de stad Wenen, beide malen tevergeefs.

Met de komst van de Osmanen breekt er een nieuwe periode aan van bouwen en verbouwen in Istanbul. Er worden een aantal grote moskeeën gebouwd, waarvan de Blauwe Moskee wel de mooiste is. De al genoemde kerk Hagia Sophia wordt verbouwd tot moskee, en was lange tijd een van de grootste moskeeën in de Islamitische wereld. Het beroemde Topkapi paleis, residentie van de sultans, wordt in de loop der eeuwen steeds verder uitgebreid door opeenvolgende heersers.

Het Osmaanse rijk groeit uit tot een zeer machtig en groot rijk dat zich over het nabije Midden Oosten, de Balkan en delen van Noord Afrika uitstrekt. Vanaf de zestiende eeuw zette het verval van het rijk in. Het leger rebelleerde keer op keer, een aantal onbekwame sultans zorgde ervoor dat de werkelijke macht in handen van de grootviziers (een soort van minister-presidenten) kwam, en de handel werd overgenomen door Europeanen, met name door de Venetianen. Er trad in de periode van de zeventiende eeuw ook een soort van verwesterlijking op, met name in de architectuur. In de negentiende eeuw was deze invloed op zijn hoogtepunt, wat te zien valt aan een groot aantal salons in westerse stijlen in het Topkapi-paleis en aan het nieuwe Dolmabahce paleis aan de Bosporus.

Gedurende de laatste jaren van de negentiende en de eerste jaren van de twintigste eeuw ontstaat er onder een groep jonge, invloedrijke

Turken, voornamelijk leger-officieren, een beweging (de zogeheten Jong Turken) die hervormingen wil. In 1908 komt het tot een botsing, maar de Jong Turken verliezen de eerste ronde. De Eerste Wereldoorlog, waarin het Osmaanse rijk aan de zijde van

De glorie is verdwenen

Duitsland en Oostenrijk meevecht, betekend het definitieve einde van het rijk. Istanbul wordt veroverd door de geallieerden. Onder aanvoering van Mustafa Kemal Attaturk wist de Turkse onafhankelijkheidsbeweging echter onafhankelijkheid te bewerkstelligen.

Zij willen niets weten van een Osmaans rijk, maar willen een onafhankelijke staat voor de Turken. In 1922 verliet de laatste sultan, Mehmet VI, Istanbul zonder dat iemand hem daarvan weerhield.

De nieuwe onafhankelijke republiek Turkije brengt echter een grote verandering voor Istanbul, want in 1923 wordt de stad Ankara tot hoofdstad gekozen.

Hiermee is een einde gekomen aan de belangrijke rol die de stad in voorgaande eeuwen heeft ingenomen. Hoewel de stad een belangrijk handelscentrum bleef is de glorie toch een beetje verdwenen. De vele prachtige paleizen, moskeeën, bazaars, en de restanten van de oude formidabele stadswallen en forten blijven echter vandaag de dag nog steeds getuigen van meer dan tweeduizend jaar bewogen geschiedenis, waarin diverse culturen en tientallen keizers en sultans hun stempel hebben gedrukt op de stad aan de Gouden Hoorn.

Themabijdrage Turkije

Staat en leger in Turkije

Bob Swinkels

“De strijdkrachten hebben de macht overgenomen omdat de instellingen van de staat niet meer functioneren. De regering is afgezet en het parlement wordt ontbonden.”

Het is 's morgens vroeg, 12 september 1980. Het land waarvan de inwoners dit te horen kregen ligt niet in Afrika of in Latijns Amerika. Het land is Turkije, bondgenoot binnen de NAVO.

Voor velen is het waarschijnlijk niet bekend, maar Turkije is vandaag de dag één van de weinige, zo niet het enige lid van de NAVO waar militairen een grote rol in de politiek spelen. Sinds de onafhankelijkheid kijken de strijdkrachten mee over de schouders van de regering om een oogje in het zeil te houden. De redenen hiervoor zijn echter zeer verassend.

In Turkije spelen de strijdkrachten een wat andere rol dan in Nederland. Natuurlijk, de verdediging van Turkije en van het NAVO grondgebied is een belangrijke doelstelling van de strijdkrachten, maar daarnaast beperkt hun rol zich niet tot deze taak. Soms op de voorgrond, maar meestal op de achtergrond, houden ze zich actief bezig met de politiek. De Turkse strijdkrachten zien zich als de hoeders van de grondwet en het gedachtegoed dat hieraan ten grondslag ligt. Om dit gedachtegoed, en de rol van de Turkse strijdkrachten, te kunnen begrijpen is het noodzakelijk om een stap terug te doen in de tijd. De grote en belangrijke rol die de Turkse strijdkrachten ook vandaag de dag

nog spelen in het politieke stelsel van het land heeft haar oorsprong in het ontstaan van de moderne Turkse staat in 1922. Daarom volgt hier eerst een korte uiteenzetting over de opkomst van de moderne Turkse staat en de rol van de strijdkrachten hierin.

Om verwarring te voorkomen zal ik beginnen met een korte verduidelijking van de gebruikte namen voor de staat en de bevolkingsgroepen. Turkije bestaat officieel pas onder deze naam sinds 1922. Voorheen maakte dit gebied deel uit van het Osmaanse rijk en was het bekend onder de naam Anatolië. Het Osmaanse rijk besloeg grote delen van het Midden Oosten en delen van de Balkan. De Turken waren slechts een van de volken die in dit rijk leefden, hoewel de inwoners van het rijk over het algemeen met Turken werden aangeduid. De benaming Osmanen was min of meer in de vergetelheid geraakt. De hoofdstad was Istanbul, en de leider was de sultan. Het Osmaanse rijk verkeerde rond 1900 in een verregaande staat van verval. Er was een beweging opgekomen die hervormingen

eiste. Tevens was er onder de Turkse bevolking een nationalistische stroming ontstaan, die een onafhankelijke Turkse staat voorstond.

Rijk verdeeld tussen geallieerden

Tijdens de eerste Wereldoorlog vocht het Osmaanse rijk mee aan de zijde van Duitsland en Oostenrijk. Dit betekende de doodsteek voor het eeuwenoude rijk. De geallieerde troepen bezetten grote delen van het rijk, en de sultan verloor zo goed als alle macht. Het oude rijk werd tussen de geallieerden verdeeld. Frankrijk en Engeland kregen elk een aantal gebieden onder bestuur van de pas opgerichte volkenbond (voorloper van de Verenigde naties), de zogenaamde mandaatgebieden.

Inmiddels was in Anatolië een onafhankelijkheidsstrijd uitgebroken. Deze richtte zich tegen de geallieerden die nog steeds delen van het land bezet hielden. De

Themabijdrage Turkije

De junta na de staatsgreep van 12 september 1980

beweging wilde een onafhankelijke Turkse staat. In 1922 eindigde de strijd en de onafhankelijke Turkse staat werd een feit. De laatste sultan van het Osmaanse rijk kon vertrekken, want de nieuwe leiders waren voor een breuk met het Osmaanse verleden en wilden een volledig Turkse staat. De belangrijkste leider was inmiddels Mustafa Kemal Pasja, later bekend als Atatürk, die generaal tijdens de Eerste Wereldoorlog was geweest. De nieuwe staat zou een republiek zijn, met een moderne grondwet, parlement en democratie. De invloeden van de oude islamitisch-arabische cultuur werden zoveel mogelijk uitgewist. Turkije zou een moderne staat worden die in de twintigste eeuw paste.

Het nieuwe Turkije maakte vervolgens een aantal grote veranderingen door. Het oude Arabische schrift werd vervangen door het Latijnse schrift, westerse kleding werd door de nieuwe leiding gepromoot, mannen mochten nog maar met een vrouw trouwen, en er werd een scheiding tussen kerk en staat bewerkstelligd. De democratie kreeg beperkt vorm met de oprichting van enkele partijen. Al

snel werd er een min of meer totalitaire staat gevormd waarin de partij van Atatürk het voor het zeggen kreeg.

Langzaam maar zeker verbeterde het onderwijs en werd de nieuwe richting van de staat zonder al te veel verzet gevolgd. Dit is opmerkelijk, maar men moet niet vergeten dat de meeste regels de bevolking op het platteland (waar de meeste Turken wonen) niet veel beïnvloedden. Ter illustratie: het analfabetisme was hoog, dus de wijziging van schrift zorgde niet voor veel problemen. Integendeel, met behulp van het eenvoudigere Latijnse schrift konden de mensen makkelijker en sneller leren lezen en schrijven.

De scheiding tussen islamitische kerk en staat was één van de fundamentele beginselen van het nieuwe Turkije. Dit zorgde voor grote onrust, voornamelijk bij de plattelandsbevolking. In de voorgaande eeuwen onder Osmaans bestuur was er geen sprake van scheiding. De nieuwe leiding wilde met de scheiding een moderne staat naar Europees voorbeeld oprichten. Zij beschouwden de islamitische invloeden op de bevolking als ne-

gatief omdat deze de bevolking en middeleeuwen hield. Met de scheiding en het terugdringen van de invloed van de islam hoopten zij het moderniseringsproces te versnellen.

Met de dood van Atatürk in 1938 brak een periode aan waarin oude invloeden weer langzaam aan invloed wonnen. De totalitair getinte staat maakte plaats voor een staat waarin meerdere partijen een regering vormden. In 1950 werd de Democratische Partij winnaar bij de verkiezingen. Vervolgens bleef deze partij tien jaar lang in de regering. Over het algemeen was deze partij voorstander van een gematigde koers. Maar na een goed verlopen eerste aantal jaren in de regering kwamen er grote problemen opzetten. Economisch gezien ging het niet goed met Turkije. De secularisatie van de Turkse bevolking en de scheiding tussen kerk en staat werden belangrijke punten voor de islamitisch getinte partijen, en de eerste tekenen van fundamentalisme waren waar te nemen bij enkele groeperingen. De verkiezingen van 1957 gaven aan dat de steun van de bevolking voor de Democratische partij aan het afnemen was. Erger voor de partij was dat de steun van intellectuelen en het officierskorps sterk afnam. Geleidelijk aan beperkte de partij de politieke vrijheid. Als extra probleem kwam de kwestie Cyprus nog eens aan de orde en zorgde voor veel opgewonden nationalisme. De democratische partij werd er bovendien door tegenstanders van beschuldigd de islamitische godsdienst in te zetten voor haar eigen politieke belangen, iets wat volgens de Turkse grondwet verboden was. De partijen en diverse groepen in Turkije kwamen steeds meer tegenover elkaar te staan. In 1960 grepen de strijdkrachten in. Legereenheden bezet-

Themabijdrage Turkije

ten alle overheidsgebouwen en arresteerden de afgevaardigden van de Democratische partij, inclusief de premier en de president. De hele overname verliep zonder veel geweld. Toen bekend werd gemaakt dat het leger de macht had overgenomen om de Turkse staat van burgeroorlog te redden werd dit met grote vreugde begroet door studenten en intellectuelen. De rest van de bevolking was minder enthousiast en met name op het platteland bleef het erg stil.

Er werd een comite van Nationale Eenheid gevormd, en na enkele interne problemen kregen de militairen die een terugkeer naar parlementaire democratie wensten de macht. Er werd een nieuwe grondwet geschreven en in 1961 werden er nieuwe verkiezingen georganiseerd.

Vervolgens ging het langzaam weer een zelfde richting uit met Turkije als onder de Democratische Partij. Economisch ging het nog niet veel beter en er staken weer onlusten de kop op in de jaren na het herstel van de democratie. Groepen voor en tegen hervormingen raakten meer en meer van elkaar vreemd. Islamitische tendensen deden zich ook weer gelden. Naarmate de jaren verstreken werden de gevolgen erger. De strijdkrachten drongen aan op krachtige hervormingen om de problemen aan te pakken, maar de regering luisterde er niet naar of kon eenvoudig uit onmacht niets doen. Geweld en aanslagen begonnen op te komen. In 1971 overhandigden de strijdkrachten aan de premier een memorandum dat eigenlijk een ultimatum was. Er werd geeist dat er een nieuwe, sterke regering gevormd moest worden om de problemen aan te pakken. Geruchten dat er een staatsgreep gepleegd zou gaan worden staken de kop op. In feite wilde de legerleiding met dit

dit ultimatum een staatsgreep als in 1960 voorkomen. Toen waren het jonge officieren die de aanzet tot de machtsovername gaven, en men hoopte deze zo voor te zijn. De rust leek wedergekeerd te zijn, maar de problemen bleven spelen. De regeringen die volgden slaagden er niet in met krachtige of doeltreffende maatregelen te komen. Er werden politieke aanslagen en terreurdaden gepleegd door voor en tegenstanders van sommige groeperingen. De interne veiligheid van de staat kon door de regering niet of nauwelijks worden gewaarborgd, en het politieke geweld en de daaruit vloeiende onrust zorgden voor een verder verslechtering van de economische toestand.

Op 12 september 1980 werd 's morgens een communiqué voorgelezen van de 'militaire junta'. Hierin werd aangekondigd dat de strijdkrachten de macht over hadden genomen omdat de instellingen van de staat niet meer functioneerden.

Het parlement werd ontbonden, de regering afgezet, en de immuniteit van de leden van het parlement werd opgeheven. Daarna werden alle politieke partijen en een aantal vakbonden geschorst. De algehele noodtoestand werd afgekondigd en niemand mocht het land meer uit.

Dit klinkt als een staatsgreep zoals deze in een aantal delen van de wereld regelmatig worden gepleegd en waarbij de ene dictator de andere opruimt. Maar het werd al zeer snel duidelijk dat de militairen terug wilden naar een vorm van burgerlijke democratie. Er werd een draaiboek van acht punten gemaakt dat hieraan vorm moest geven. De ge-

neraals die de militaire junta vormden zagen het als hun taak de democratie te redden door haar uit handen van de politici te halen en het politieke systeem te zuiveren. Hierbij gingen zij veel verder dan de strijdkrachten ooit waren gegaan. Naast de bovengenoemde maatregelen werden namelijk ook alle burgemeesters en gemeenteraadsleden werden ontslagen, in totaal meer dan 1700. Alle macht werd in handen van de militairen geconcentreerd. Het duurde niet lang voordat de militairen in hun ijver de staat te zuiveren overgingen tot drastischere maatregelen. De eerder geschorste politieke partijen werden verboden, en een golf van arrestaties overspoelde het land. Een jaar na de staatsgreep waren er al ruim 122.000 arrestaties verricht. De arrestanten waren leden van terreurgroepen, relschoppers, islamitische fundamentalisten, linkse activisten en andere personen die een herstel van de democratie in

Studeerders die de staatsgreep van 12 september 1980 protesteerden tegen de militairen die de democratie hadden afgezet.

Themabijdrage Turkije

de weg stonden. De eveneens opgezette anti-terreurencampagne was een groot succes. Vrijwel van het ene moment op het andere was het aantal politieke aanslagen met 90 procent verminderd. Groepen als de nu in Nederland ook bekende 'Grijze Wolven' werden hard aangepakt. Keerzijde was dat de arrestaties vaak gepaard gingen met martelingen en dat dit niet of nauwelijks aangepakt werd door de leiding.

Wat betreft het opzetten van een nieuwe burgerregering werd er langzaam maar zeker vorderingen gemaakt. In 1982 was het eerste ontwerp voor een nieuwe grondwet gereed. Deze was tot stand gekomen door een constitutionele raad. Inmiddels waren er ook nieuwe provinciale gouverneurs benoemd. De macht werd door het leger in handen gelegd van de uitvoerende macht en vergrootte de invloed van de president en de nationale veiligheidsraad, waarin de strijdkrachten een grote stem hadden. Er werden nieuwe politieke partijen opgericht, maar uiteindelijk konden er slechts drie de goedkeuring van de militaire junta krijgen. Na de verkiezingen kreeg de democratie langzaam maar zeker weer vorm. De nieuwe premier was vastbesloten het primaat van de politiek over de militairen te herstellen.

Sinds de staatsgreep van 1980 is de democratie in Turkije weer min of meer hersteld, hoewel er nog steeds grote bevoegdheden voor de strijdkrachten bestaan als het gaat om bestrijding van interne problemen. Tot op heden blijft hun invloed op de politiek groot.

Waarom grijpen de strijdkrachten telkens in en waarom oefenen zij invloed uit? Eerder is al gezegd dat zij zichzelf zien als de beschermers en hoeders van de grondwet en het daaraan ten grondslag liggende

gedachtegoed. Maar wat betekent dit concreet?

De Turkse strijdkrachten waren de bakermat van de naar veranderingen strevende organisaties in het oude Osmaanse rijk. Na de val van het rijk en de opkomst van de Turkse republiek kregen veel oud-officieren hoge posten vanwege hun aandeel in de opzet van de nieuwe staat. Kemal Atatürk zelf was oud-generaal en een van de aanhangers van het naar veranderingen strevende deel der Turken. Hij werd uiteindelijk de grote leider die Turkije naar een moderne toekomst zou leiden. De strijdkrachten zijn dus al vanaf het begin voor een moderne Turkse staat geweest. De grondwet van het nieuwe Turkije, de veranderingen die werden aangekondigd, alles was erop gericht Turkije los te waken van de oude islamitisch-arabische invloeden en het land een solide, democratische en moderne basis te geven.

Turkije losweken van haar islamitisch-arabische invloeden

De strijdkrachten zijn er dus altijd op alert geweest hun inspanningen niet verloren te laten gaan. Zij bestrijden elke vorm van tegenstand die Turkije van het pad der moderne tijd af kan halen. Met name de islamitische invloeden worden scherp in de gaten gehouden. Fundamentalisme wordt sterk afgekeurd en bestreden. Als de politiek een koers inslaat die afwijkt van hun ideeën of er een puinhoop van (dreigt) te maken, dan grijpen de strijdkrachten in. Al dan niet in

meer of minder ingrijpende mate. Op de achtergrond zullen ze proberen de politiek onder druk te zetten, maar als het niet anders kan zullen ze zelf de macht overnemen, zoals in het verleden een aantal malen is gebeurd.

De vraag blijft in hoeverre dit democratisch is. Temeer als men bedenkt dat de manieren waarop leger en politie (die onder sterke controle van de strijdkrachten staat) optreden niet altijd even mooi zijn. Martelingen en andere extreme vormen van geweld komen nog steeds voor. De Turkse politiek is zich er sterk bewust van dat zij op hun vingers worden gekeken. Hoewel een aantal politici de strijdkrachten steunt en een deel van de bevolking ook (met name de westerse gerichte elite, groepen studenten en intellectuelen) is er onder een groot deel van de bevolking een mate van onverschilligheid. Door de slechte economische toestand in de afgelopen jaren heeft het islamitische fundamentalisme weer aan kracht gewonnen. De uitzichtloze situatie waarin veel mensen op het platteland zich bevinden wordt misbruikt door islamitische groeperingen (of partijen die zich zo voordoen) om macht en invloed te verkrijgen. Dit is nu juist hetgeen de strijdkrachten willen voorkomen, en ook waarom er een scheiding van staat en religie is opgezet. Als de islamitische krachten weer invloed krijgen zal Turkije zeer waarschijnlijk nog verder terugvallen in economische ellende. Haar positie tegenover het westen zal dan ook verslechteren, wat met het oog op de Turkse wens om ooit toe te treden tot de EU geen mooie zaak is.

De Turkse strijdkrachten vervullen in zekere zin dus de rol van scheidsrechter. Zij geven aanwijzingen en grijpen in als het mis gaat. Dat dit niet altijd volgens de

Themabijdrage Turkije

democratische manier gebeurt is voor hen een noodzakelijk kwaad, maar voor onder andere de EU een teken dat de Turkse democratie niet helemaal goed functioneert. Vanuit hun eigen oogpunt zijn de bedoelingen goed. Ze willen Turkije als moderne staat met een goede economie beschermen. Dat hierbij de scheidslijnen tussen politiek en ambtenaar (want dat zijn militairen in feite) grootschalig worden overschreden is voor hen niet van belang. Ook de in bijna alle landen gebruikelijke regeling dat het geweldsmonopolie in handen van de staat (dus de regering) ligt wordt in Turkije niet gebruikt. Gezien de situaties in Turkije zoals deze in het verleden voorafgaand aan een staatsgreep waren valt de volgende vraag te stellen: Zijn de strijdkrachten de enige manier zijn om Turkije overeind te houden als moderne staat? Staatsgrepen of niet, feit is wel dat na elke militaire machtsovername de militairen de macht weer in handen legden van burgers.

Militaire dictatuur in de klassieke zin van het woord is dus ook niet van toepassing op de situaties in Turkije. Men kan spreken van een vreemde vorm van interim regimes tussen democratische burgerregeringen. Men kan zich echter wel afvragen in hoeverre hun pogingen, hoe goed bedoeld ook vanuit hun eigen standpunt, averechts werken. Het geheel heeft nog net niet een Big Brother-achtig karakter, maar de invloed van de strijdkrachten op verschillende aspecten van de samenleving, en met name het openbaar bestuur, is groot. Tot op heden is de invloed van de militairen een waarborg gebleken voor de stabiliteit en een moderne koers. De vraag is hoelang de invloed van de strijdkrachten nog deze koers kan waarborgen. Met het oog op een eventueel lidmaat-

schap van de EU zal de invloed van de strijdkrachten moeten worden verminderd. Hoe lang de conservatieve krachten binnen Turkije dan nog in bedwang kunnen worden gehouden is de vraag.

